

Világszerte, a földgolyó minden táján különös, kőből rakott művek sokaságát találjuk: a „világ tetején”, a tibeti La Ching síkján s Óceánia ezernyi szigetén és tengerszinti atollján, a Kordillerák havasai tövében és a Mediterráneum forró déli partjain, a közép-afrikai szavannákon és az amerikai préríken, az indiai Dekkán és Dzse-labád dzsungeljeiben, a Himalája és Etiópia hegyei közt, Ausztrália sziklás sivatagában, a Brit-szigeteken és az atlanti

Várkonyi Nándor 3

STONEHENGE

(1. rész)

partok mentén, Skandináviától le az Ibér-félsziget csúcsáig, Szardínia, Itália, Málta, Hellász, Jordánia és a többi arab ország tájain. A legrégebbiek az újkőorból, i. e. 3000–2000 tájáról származnak, de emelésük még a századforduló idején is élő szokás volt Algéria, Tunisz, Líbia némely vidékén és a himalájai khasi népnél. Mi több, ma is él Új-Guineán, egy ősműveltség eme csodamód épen maradt szabadtéri múzeumában. A kultusz sohasem szakadt meg.

A NAGY KÖVEK

Többnyire nagyméretű, faragatlan vagy durván megmunkált sziklakövek, s ezért görög szóval megalitoknak nevezik őket. (Megasz = nagy, lithosz = kő.) Azonban nem a nagyság a legjellemzőbb – bár szembetűnő – vonásuk, hanem a formai egyöntetűség, mintha egyazon tervező alkotta volna valahányat. E nagykö-csoport összetevőit, tagjait természetesen nem mindenütt találjuk meg teljes számban, formai azonosságuk azonban meglepő és érthetetlen, mert a földbolygó minden földrajzi és éghajlati övezetében ugyanaz. Nevük egyrészt a kelta nyelvből származik, másrészt újabb keletű, nemzetközi műszó. Vegyük sorra őket.

A menhir (kelta szóösszetétel: maen = kő, hir = hosszú) többnyire nagyméretű kőszál, viszonylag ritkán áll egymagában, inkább egy vagy több párhuzamos sorba rakva, ezek neve menhir-sor és menhir-utca (alignment). A dolmen (kelta: daul = asztal és ismét maen = kő, szikla) körbe rakott menhirek alkotják, olykor a menhir-utcát zárja le félkörösen.

A legrégebbi megalitok korát általában az újkőkorba, i. e. 3000–2000 közé teszik, de Algériában és Tuniszban találtak ennél fél évezreddel régebbi dolmeneket, s az ősrégészek és ókortudósok egy része ezeket tartja az első alapformának. Ily roppant tér- és időbeli határok közt a megalitkultusz –

minden formai egyöntetősége ellenére – nem szolgálhatta mindenütt és mindenkor ugyanazt a célt. Mi több, szülőföldje, eredethelye sem lelhető fel, hiszen virágzó tartományait óceánok választják el egymástól. Még oly szűkre határolt területet illetően is, mint Európa, évtizedeken át folyt a tudósok vitája, s részben ma sem zárult le. A kutatás mindegyre új, eltérő, sőt egymással ellentétes eredményekre jutott. Volt olyan vélemény, hogy a „sémita térség” a megalit műveltség szülőhelye, mások szerint kizárólag Egyiptom; állították, hogy az atlanti partok megalitjai a közelkeletiek kezdetleges, barbár formái csupán; kialakult az a nézet is, hogy az Északkelet-Afrikában talált maradványok képviselik az ősfarmákat, kultuszuk onnan terjedt tovább észak felé Skandináviáig és a Brit-szigetekig. Többen – a fentieket cáfolólag – hangoztatták, hogy a nyugati határterületeken lelhetőek az archaikus, sajátosan európai formatípusok. Egyes kutatók bizonyítani törekedtek, hogy az Atlantikum partvidékein, Spanyolországban, Bretagne-ban, Angliában és Írországban helyi, elkülönült kultúrtartományok ismerhetők fel; még élesebben hangsúlyozza ezt az angol régészet mai irányzata: a nyugat-európai megalitok eredete nem vezethető vissza a Mediterráneumba, csoportjuk helyben keletkezett, függetlenül minden más kultúrterülettől.

A szaktudósok többségének véleménye döntő és elfogadható mindaddig, míg újabb eredmény nem helyesbíti vagy cáfolja. Ám a legújabb irányzat megállapítása függőben hagyja a formai azonosság kérdését, mely végre is magyarázatra szorul, mert nem magától értetődő, és semmiképpen sem lehet véletlen műve, kivált, ha kiterjesztjük az egész földgolyóra. De magyarázat híján marad egy lényegbe vágó mozzanat is: a nyugat-európai kőkörök a régészet és a csillagászat nem vitatható megállapítása szerint csillagvárták, helyesebben időmérő építmények, gnómok voltak; hasonló elrendezésű kőkörök állnak Izraelben, Arábiában, Indiában, Ausztráliában, Peruban és Bolíviában. Ezek közül a peru-bolíviaiak okmányokkal igazoltan időmérők voltak, rendeltetésük és funkciójuk (használatuk módja) azonos az európaiakéval. Honnan ered ez az egyöntetűség és mi a jelentősége? A mai régészet kitér a válasz elől.

Mi több, felelet nélkül marad az a kérdés is, vajon a menhir-dolmen-cromlech formaegyüttes tagjai minő időrendi viszonyban vannak egymással: megelőzi-e valamelyik a többit, vagy kettő a harmadikat, avagy egyazon történelmi „pillanatban” tűnt fel az összes? Döntő, hogy a régészet ez idő szerint a megalitokat szigorúan elhatárolja a kő-, bronz- és ókori kőkultusz egyéb műveitől, és nyugat-európai lelőhelyeiket a többitől független kultúraterületnek tekinti. Ezért a kérdéshalmazt kényszerűen megkerüljük, és az együttes külső formarendje szerint haladunk az egyszerűtől az összetett felé. Kezdjük tehát a menhirekkel.

A menhírek faragatlan sziklaszálak, az ismert legnagyobb Bretagne-leti sarkán, Morbihanban állt, míg a földrengés le nem döntötte. Magassága

23,5 méter volt, súlyát 310 tonnára becsülik. Valószínűleg rá vonatkoznak Khioszi Szkümnosz görög geográfus alábbi sorai: „A kelták földjének legszélén található egy oszlop, Észak Oszlopának nevezik... Az utolsó kelták és venétek e körül az oszlop körül élnek.” Arisztotelész szintén tud ilyen oszlopkőről: az ibérek neves embereik sírja köré annyi „obeliszket” állítottak, ahány ellenfelet harcban megöltek; hitük szerint ugyanis a kőoszlopok odavonzzák a halottak lelkét a hős másvilági szolgálatára. Mint-hogy az ibérek Spanyolország őslakói voltak, és mert Arisztotelész értesülése hitelt érdemel, ezeket az oszlopokat menhireknek, azaz valódi európai megalitoknak tekinthetjük.

5

Az európai menhirek sokasága megszámlálhatatlan, nagyságuk változó, átlagosan 4-6 méter, de jócskán akad 10 méternél magasabb is. Szép példájuk a Saint Maccaire-nél álló, körülbelül 10 méter magas monolit. Csupán magában Carnac-Méneceben (Moebihan, Bretagne) 3000 állt valaha, másfél kilométer hosszú, párhuzamos utcákba rendezve, 12 sorban.

Az ősrégészek körében sokáig az a nézet uralkodott, hogy a menhirek kivétel nélkül halottkultusz céljait szolgálták, s néhányan mindmáig kitartanak e felfogás mellett. Kétségtelen, hogy fontos szerepük volt a halott-tiszteletben: a hősök sírjai mellé, vagy köré állítottak nyers kőszálakat, vagy általában egyet-egyét a sírok elé, hogy a halott kiszálló lelke megpihenhessen rajta; nevük „lélekpihentető”. De a menhir-dolmen-cromlech együttesben csillagászati szerepük is volt: egyesével, vagy sorba rakva megkönnyítették az ún. irányvonalak kijelölését a Nap, a Hold és más égitestek felkelő és lenyugvó pontja avagy valamely állása, helyzete felé. Az az elmélet viszont, hogy párhuzamos sorok, utcák felvonuló utak voltak, céljuk ünnepélyes hatás keltése a kegyes zarándokban vagy temetési körmenetek részvevőiben, aligha tartható.

A dolmen a mai régészeti meghatározás szerint a megalitikus sírkamra neve, amennyiben a sír valóságos alaprajza nem állapítható meg, vagy olyan sírok esetében, amelyek nem tartoznak a bejárati folyosós sírkamrák vagy az ún. galériás sírkamrák körébe. Ez a kiküszöbölő definíció az avatatlan olvasó számára kevésbé érthető; e rövid, közérthetőségre törekvő bevezetésben talán engedményt kérhetünk a szigorú tudományoktól, és beérhetjük az alábbi, kevésbé szakszerű leírással: a dolmen asztal, esetleg kamra formájú építmény, melynek oldalait három-négy faragatlan, oszlopszerű kőtömb vagy kőlap alkotja, tetejét pedig sziklap. Mindenesetre megalitikus jellegű építmény, s ilyenfajta sír minden világrészen található. Skóciában az Orkney-szigeteken több mint 2000 áll, Dániában ennél is több, Franciaországban 446 a számuk, Jordániában 5300 – a távolabbi lelőhelyek statisztikájáról lemondunk.

Tény viszont, hogy Észak-Afrika berber őslakossága még e század elején is emelt ily megalitikus sírépítményeket, mint Deyrolle, Frobenius és más kutatók megfigyelték (így Deyrolle a tuniszi Bain Attrában).

6 A megalitikus építmények közé számítjuk a dombsírokat, azaz tumulusokat is. Nem természetes dombokba vájt és kifalazott sírkamrákat értünk rajtuk, hanem kősírok fölé mesterségesen kézzel hordott halmokat. Európában a legjelentősebb az írországi Newrange mellett álló Brugh na Boinne. Régóta ismeretes, de csak 1964-ben kezdték el szakszerű feltárását. Brugh na Boinne jelentése: Boinne Palotája. Boinne vagy Boyne az írek mondabeli ősnemzetségének istenkirálya volt, egyúttal tűzisten, a „Nagy Jó Isten”, az „Istenek Atyja”, a „Mindenség Atyja”, a „Tökéletes Tudás Ura”. A palota kultuszának színhelye volt, azaz templom. A hagyomány szerint a domb kvarccal (népies ír nevén a Nap kövével) volt fődve, s a napfényben villogott, mint a tűz. Valaha nyerskő oszlopok vették körül, de legtöbbjük már hiányzik. Belső termébe körülbelül 20 méter hosszú folyosó vezet, a terem falai 7 méter magas kőlapokból állnak, mennyezete egyetlen roppant kőtábla; három kisebb helyiség nyílik belőle. Korát 4-5000 évre becsülik, a leletek tömegéből eddig csak kőszerszámok kerültek elő, de lehet, hogy rituális okokból nem használtak bronzeszközöket. A falakon számtalan véset, ábra: kettős balták, Nap-szimbólumok, stilizált emberarcok, hajók, csigavonalak, absztrakt motívumok. Nagy részük ismeretlen az északi megalitműveltség körében, némelyik Krétára, Mükénére emlékeztet, mások délspanyol kapcsolatokra vallanak. Az ásatások ismertetője (V. Deering) szerint az új leletek elavulttá tették a mostani nézeteket a megalitművészetről, és szükségessé vált az egész tárgykör újvizsgálata. E munka jelentős részét Írországból lehetne elvégezni, mert e művészet emlékeiben sokkal gazdagabb, mint Nyugat-Európa többi része.

Ha Brugh na Boinne a legjelentősebb, a carnaci Saint-Michel „hegy” a legnagyobb tumulus földrésznél: hossza 125, szélessége 63, középmagassága 10-12 méter. Folyosós sír fölé dombolták, középső nagy sírtermét számos kisebb kamra veszi körül. Ezeket kifalazták, mennyezetük lapos kövekből rakott álboltozat. A „hegy” tetejére a rómaiak templomot építettek, most katolikus templom és több más épület áll a helyén. De a lakosság nem felejtette el a hozzá fűződő, régi szokásokat: a nyári napforduló éjszakáján hatalmas máglyát gyújt rajta, melyre a vidék kiemelkedő helyein 30-40 mérföldes körben hasonló tüzek válaszolnak. Ezeket a tüzeket egykor Tan Heolnak nevezték, később Szent János (nálunk Szent Iván) tüzeinek.

Ma is vita tárgya még, vajon a dolmeneket eredetileg mind feldombolták-e vagy sem? Ha figyelembe vesszük a tényleges helyzetet, könnyen kitűnhetik, hogy a kérdés talán nem is lényegbevágó. A feldombolás elméletét (többek közt) Carl Schuhhardt védelmezte szívósan, és évtizedeken át

végzett kutatásait evvel a megállapítással összegezte: „Valahány vidéket a kősírok legkisebb nyomaig megvizsgáltak, mindig az lett az eredmény, hogy eredetileg az összeset halom földte.” Minthogy szerinte az emberek, a megalitkört megelőzően, természetes dombokba vájt és kifalazott sírkamrákba, azaz mesterséges barlangokba temetkeztek, azért utóbb – ahol erre nem volt mód – mesterséges halmot hordtak a kamra fölé, hogy hívek maradjanak a hagyományokhoz. A kultusz megszűnte óta a dombokat elmosta az erózió, vagy pedig az emberek hordták le. Így kerültek a kamrák a szabad ég alá.

Az elmélet csupán annyiban fontos, hogy tisztázni segít a dolmenek és a tumulusok egymáshoz való viszonyát. A megalitkor előtt, de alatta is, az emberek szívesen temetkeztek természetes barlangokba, a megalitkorban emellett természetes dombokba vájt üregekbe, azonban kezdettől fogva építettek szabadon álló dolmen-sírokat is. Az írországi County Clare dolmenjeiről bebizonyult, hogy sohasem voltak földöttek, hasonlóképpen szabadon álltak, illetve épültek a tuniszi kősírok. Másutt, például Dániában, találunk dombok tetejére rakott dolmeneket: lehetséges, hogy ott dombra dombot hánytak eredetileg? Vannak sírmezők, ahol egyaránt áll tumulus, dolmen s köztük jeltelen veremsírban fekszik sok halott. A kőgyűrűvel körülvett tumulusokat nem mosta el az erózió, de ilyenek tetejére sohasem állítottak dolment, hanem csak természetes halmokra. A mosódás természetesen függ a talaj minőségétől is; Saint-Michael tumulusát például földdel kevert kőanyagból dombolták, ezért viszonylag jobban bírta az időjárás rombolásait. Az a föltevés is vitatható, hogy a mesterséges halmokat utóbb kézi erővel hordták szét. Dombot felhánytani nehéz munka, de nem sokkal könnyebb lebontani sem; ha földje művelhető, fölösleges a fáradtság, ha terméketlen-céltalan.

Bizonyára voltak, akik hagyománytiszteletből ragaszkodtak a domb-sírhoz, mert a hagyomány nagy erő. De az idő még nagyobb. Ne felejtjük el, hogy ezek az óriási rommezők, lelőhelyek évszázadok, évtizedek alatt teltek meg sírokkal, leletekkel. Változtak az emberek, a népek, változtak, módosultak a szokások, egyazon rítus keretein belül is. De nem változtak a megalitműveltség világszemléletének alapelemei. Ama régi korok emberei hittek a halottak másvilági életében, vagyis az örökkévalóságban, örökkévalónak szánták tehát sírjaikat. Innen ered példátlan szilárdságuk és az eszméhez illő nagy méretük. Örökkévalónak hitték a Nap, a Hold és a csillagok járását, ezért az örökkévalóság számára emelték pályafutásukat, vagyis az idő múlását mérő kőköreiket. Vallásukban a csillagtisztelet összefonódott a halottkultusszal, tudományukban a csillagismeret nagy kövek építészetével.

A cromlechek csillagvárták, obszervatóriumok voltak a Nap, a Hold és más égitestek mozgásának, vagy egyéb égi jelenségek megfigyelésére. Mint-hogy építőiknek távcsövük, iránytűjük, kronométerük nem volt, sőt írásuk sem, viszont évezredek óta kőben gondolkoztak, azért kövekkel rögzítették éles elméjű és pontos megfigyeléseik eredményeit. És természetesen köztük celebrálták vallásos szertartásaikat is. Csupán a Brit-szigeteken és Eurafrika partjain a kőkörök százai tanúsítják, hogy nem sajnálták a fáradságot erre az irdatlanul nehéz munkára, és hogy létszükség kényszere hajtotta őket. A kőkörök a megalitműveltség legfontosabb alkotásai, középponti helyet foglalnak el, körülöttük zajlott a népek élete. A legfőbb döntő bizonyítékot a Stonehenge nyújtja, noha nem a leghatalmasabb.

A kőkörök szent helyek voltak, természetes, hogy körülöttük egész sírmezők terülnek el. Az emberek mindig szerettek „szentelt földre” temetkezni, a keresztény templomokat sok helyt „cintermek” (coemeteriumok) vették és veszik körül. Mi több, a kereszténységre tért népek még sokáig szívesen temetkeztek e régi, omladozó, nagy kövek közé, a pogány sírmezőkbe. Nagy Károly frank császár (768–814) kénytelen volt erélyesen rendelkezni: „Parancsoljuk, hogy a szász keresztények tetemei egyházi temetőbe tétessenek, ne a pogányok sírhalmaiba.” E köztiszteletből érthető, hogy a megalitemlékek ún. hiteles és törvénykező helyekké váltak, és az egész középkoron át működtek az egyház és a fejedelmek jóváhagyásával. Így William de Saint-Michel 1349-ben felhívott, hogy a törvényszék előtt, mely Garniachban, a Rane mellett álló köveknél („apud santeslapides de Rane en le Garniach”) tartatik, jelenjen meg, és adjon számot az általa erőszakkal elragadott egyházi vagyronról. 1380-ban Badenochi Alexander királyi helytartó, II. Róbert fia tartott törvényszéket a Kyngucy uradalomban Rathe mellett álló köveknél („apud le standard stanys de la Rathe de Kyngucyestir”), hogy megvizsgálja, mily jogcímen birtokolja Moray püspöke néhány uradalmát, 1348-ban Jognofferwyne és William Bernardson megesküdték a Pásztor-kőnél az Orkney-szigetek grófja és a tartomány nemessége előtt.

A százezernyi nagy kő a Föld kerekén az egész emberiség műve, s a létszükséglet, amely kiszabadulásuk, hurcolásuk, pontos tájolásuk, felállításuk és összeillesztésük erőfeszítéseire kényszerítette őseinket, a létfeltételekhez: a földrajzi helyhez, éghajlathoz, természeti környezethez való alkalmazkodás kényszere volt. A mű eléggé fel nem becsülhető. Száz- meg százmázsás tömbökből „öröknaptárát” építettek, mely több ezer éve hibátlanul működik, ma is használható, jelzi a Nap, a Hold, a bolygók és a csillagok járását, nyugtát-keltét, telését-fogyását, szabatosan mutatja a múlt idő periódusait, az évszakok változását, figyelmeztet a baljós jelekre, előre int a vadászat és halászat, az állattenyésztés-szaporítás, a vetés-aratás életadó

munkáinak idején való elvégzésére, rendezí életünket, beilleszt az égitestek és a Föld közös törvényrendjébe, a Kozmosz polgáiraivá avat.

A kőrákó ember munkáját tudat és hit vezette. Világszemlélete más volt, mint a miénk, a Napot, a Holdat, az idő forgását mutató csillagokat istennek hitte, áldozatokkal engesztelte, könyörgött jóindulatukért, s ha csapás, árvíz, fagy, aszály, járvány, ínség sújtotta, bűnei büntetésének tulajdonította. De nem érte be a pusztá imával, éppen naptár-tudománya tette képessé, hogy felkészüljön és védekezzék a maga eszközeivel: tudományával, melyet a megfigyelés, az alkalmazkodás és tapasztalat szült és gyarapított. Tudása hiányait hittel pótolta: hitt az anyag varázserejében, mindennemű anyag, a sokfajta kő, fém, fa, tűz, víz jó és rossz hatásában, s igyekezett a maga javára fordítani.

Ennek a világnézetnek és életszemléletnek legparádásabb műve, kifejezése és bizonyítéka a „függő kövek” nagy köre: Stonehenge.

A FÜGGŐ KÖVEK

Stonehenge nem azért páratlan, mert „oly magányosan áll a történelemben, mint amilyen magányosan itt, a széles fennsík közepén” – ahogy Henry James írja róla. Azért sem, mert rejtelmes vagy mert lenyűgözően látványos. Stonhenge azért unikum, mert a számtalan hasonló mű közt ez volt a legjobban kiépített, sokoldalúan és tökéletesen funkcionáló csillagvárta és időmérő épület, s mert hiányzó, csonka vagy rongált része hitelesen helyreállítható.

A kőkör két mai magyar látogatója (e könyv képeinek készítői) írja élménybeszámolójában: „A vidék, Salisbury környéke, jellegzetesen angol történelmi táj. Az első feltűnő jelenség: a kirívó ellentét a Salisbury-fennsík és a pereme alatt elterülő táj jellege közt. A fennsíkot környező vidék roppant vonzó, üde, termékeny, emberi településre kínálkozó. Változatos, intim; patakocskák, csermelyek, ligetek, virágzó tanyák, falvak, idillikus angol farmok követik-cserélik egymást a virító zöld környezetben. A temetők mellett kis középkori gót kápolnák... Még a sírok közt is érezhető, hogy mindig szerettek itt élni az emberek. Valóban ebbe a tájba illik a vidék középpontja, Salisbury városa tetszetős, kedves, tipikusan angol történelmi levegőt árasztó utcáival, településeivel.

A fennsík szegélyre lépve, hirtelen változik a kép. A kedves dombocskák, széltől védett völgyek eltűnnek, csak az ősi tölgyerdők maradványai láthatók itt-ott, kis csoportokban hatalmas, régi fák. A talaj szemmel láthatóan terméketlen, nagy részét most is csak legelőnek használják, és katonai

repülőterek meg gyakorlóterek foglalják el, egyébre nem jó. A fennsík nem emelkedik magasan a környező tájak fölé, de még a fű is más rajta, satnyább, gazosabb, nem az igazi angol pázsit, amely a szigetországban mindenütt zöldell. Láttunk egy végtelennek tetsző, felszántott, lapos dombhátat a
10 síkon, soha ennél szomorúbb, terméktelenebb földet; kötörmelékkal van teleszórva. Csak a képekről ismert kopár, lakhatatlan anatóliai fennsíkokhoz tudjuk hasonlítani. Az elkerített legelőkön fekete-fehérfoltos, ridegen tartott angol szarvasmarhák. A kép furcsa hangulatát növelik, kivált ősszel, a síkság fölött kerengő madárrajok. Nincs rajta település, valószínűleg nem is volt. Csak nagy, monumentális lustasággal hajló-ívelő dombhátak és lapályos völgyek, melyekből mint púpok vagy vakondtúrások emelkednek ki az egy-két méter magas kő- és bronzkori mesterséges halmok és körsáncok, Stonehenge felé egyre sűrűbben. A szél állandóan, erősen fúj, főleg északról; semmi sem állja útját, sőt az elnyúló, lapos dombokról lefutva, még jobban fölerősödik. Mint Angliában mindenütt, itt is viszonylag közel van a tenger, ez különösen a fennsíkon érezhető. De több a derűs nap, mint az ország más tájain. Az időjárás szélsőséges, hajnalban rendszerint párás-ködös, utána naphosszat erős, olykor fejfájdító a verőfény.

És feltűnik Stonhenge titokzatos kőköre.

Szinte borút idéz a harsány napsütésben, és a modern embert is elnémitja, áhítatra készíti. Bent a körben izgalmas fölfedezés az árnyékok játéka, amit a kövek a földre és egymásra vetettek: mintha ez sem lenne véletlen.

Stonehenge körül, a romoktól jókora távolságban, az egész terület szöges dróttal kerítették be, igen gondosan mégis úgy, hogy ne zavarja a látványt. Ugyanezért, jó ízléssel, a kocsiparkolót, a jegypénztárat, a falatozót stb. a terep szintje alá süllyesztették; a bejárat szintén alagúton át vezet, s lejtősen visz föl az építmény elé. Éjszaka vasrács zárja a betonkaput. Nappal hatalmas a forgalom, szakadatlanul jönnek-mennek a gépkocsik, autóbuszok. A főidényben naponta bizonyára több ezer turista keresi fel Stonehenge-et. A hippik már a reggeli nyitás előtt sorba állnak.

A mai »druidák« minden évben, nyári napfordulókor megrendezik szertartásaikat, noha nem az ő őseik építették a kőkört. A romokat filmre vették, televízióvitát rendeztek róluk, folyóiratok, képeslapok foglalkoznak velük. Stonhenge ma elsősorban idegenforgalmi attrakció.”

A nagy mű, amióta alkotói eltűntek, s az utódok elfelejtették rendeltetését, titokzatossá vált, és romjaiban is izgatta a körülötte élő népek képzeletét. Törvényszerűen mondták születtek róla, mesés köntösbe öltöztették történetét. A rege virult, új meg új események fonódtak bele, mígnem a 12. század krónikásai írásba foglalták a szájhagyományt.

„Hajdan – írta Geraldus Cambrensis – egy óriások tánchelyének nevezett, valóban bámulatos kőépítmény állt Ír-földön; azért nevezték így, mert

Afrika messze vidékéről óriások hozták Írországra, és Killaraus (Kildare?) síkján, Naas vára közelében, épp annyi erővel, mint ügyességgel, csudálatos módon összerakták. És hasonlóképpen felállított kövek mai nap is láthatók ott. Csudálatra méltó, mint lehetett olyan sok nagy követ egy helyre összehordani, s minő mesterséggel bírták őket felállítgatni, és mi módját találták, hogy más, szintolyan nagy köveket eme nagy és magasra nyúló kövek tetejére akként helyezzenek el, hogy inkább a munkások mesterkedése, semmint az egyenesen álló kőszalak támogatása által látszának függeni a levegőben. Aurelius Ambrosius, a britek királya, a brit történet szerint kényszerítene Merlint, hogy természetfölötti hatalmával e köveket Írországból Britanniába hozza. És hogy a nagy árulásnak valami híres emlékét hagyhassa az utókorra, ugyanazon rendben, amint azelőtt álltak, lerakatta azon helyre, ahol a szászok (Hengist és Horsa) orgyilkos keze által a brit nemzet színe-virága elhullt, és ahol a béke örve alatt a birodalom rosszul védett ifjúsága alattomos gyilkossággal leöletett.”

Részletesen, de magvában ugyanezt a históriát jegyezte föl Giraldus kortársa, Geoffrey of Monmouth.

A görög költők és szerzők, Homérosztól kezdve tudtak Északnyugat-Európa és a brit szigetek lakóiról és sok mindent írtak róluk, mesést, igazat vegyest. Bennünket leginkább Diodórosz i. e. I. századi elbeszélése érdekel (a kelta istenek nevét, ókori szokás szerint, a hozzájuk hasonló görög istenek nevével helyettesíti): „A kelták földjével átellenben, a túlhan lévő óceánban észak felé van egy sziget, nem kisebb Sziciliánál. Lakóit hüperboreuszoknak hívják, mert az északi szél (boreasz) vidékén túl élnek... A rege szerint Latona ezen a szigeten született, s ezért (fiát) Apollónt ott minden más istennél buzgóbban tisztelik. A lakosokat (a druidákat) tulajdonképpen Apollón papjainak kell tartani és ezt az istent mindennap szakadatlan dicsénekekkel magasztalják, és minden más módon tisztelik... A szigeten egy Apollónnak szentelt gyönyörű liget van és egy különös, kerek alakú templom, melyet sok áldozati adomány díszít. Egy várost is ennek az istennek szenteltek, lakosai nagyrészt kithara-zenészek, szüntelenül énekeket zengenek tiszteletére, kithara kísérettel, és dicsőítik nagyszerű tetteit.”

Föltehető, sőt, valószínű, hogy ez a kerek templom a stonehenge-i kökör. A közelében lévő „város” lakói Diodórosz idejében már druidák, azaz kelta papok voltak, de értesülése szerint fenntartották a régi Napisten (Apollón) kultuszát. Ám a legérdekesebb, amit ezután ír: „Apollón minden tizenkilencedik évben eljön erre a szigetre, vagyis abban az időben, amikor az égitestek (a Nap és a Hold) ugyanabba az együttállásba térnek vissza; és ezért nevezik a tizenkilenc éves időkört Meton nagy évének. Az isten jelenléte

a tavaszi napjégyenlőségtől a Pleiád csillagkép fölkeltéig tart. Ez idő alatt minden éjszaka kitharán játszik, és megéneklí győzedelmét.”

Diodórosz, persze, téved: a 19 éves időkör nem a Nap és a Hold együttállásának ciklusait jelenti, és nem Meton számította ki, sem a holdfázisok ismétlődéseit, amit Meton valóban kiszámított, hanem egészen más égi jelenséget, mint később látni fogjuk. És éppen Stonehenge bizonyítja majd, hogy építói i. e. 200 körül már ismertek egy minden hasonló periódustól függetlenül megfigyelt, kevés híján 19 éves csillagászati időkört. (Pontosan 18,61 éveset. Ti. a csillagászat gyakran számol az időegységek tizedes törtjeivel, azaz a fenti időkör 18 egész és 61 századrészt esztendőöt jelent.)

Az ír-kelta-brit-angolszász mondák és a görög-római szerzők közlései ehhez az időhöz képest igen későiek. A népekről, melyek a brit szigetek és Írország megalitjait emelték, nincsenek egykorú, „okmányolt” adataink. Ezért a régészet hivatott felkutatni történetüket.

AZ ÉPÍTŐK

Stonehenge kőköre Dél-Angliában áll, Salisbury fennsíkján, 13 kilométer távolságban a várostól. A kutatás mai megállapításai szerint az újkőkorban és a bronzkor elején épült, valószínűleg i. e. 1900 és 1600 közt. (Ti. a nézetek igen eltérőek: 2350–1350 között mozognak.) Építését három különböző népnek tulajdonítják, elegendő biztonsággal.

Az első a Windmill Hill kultúra népe volt; nem bennszülöttek, velük kezdődik Dél-Anglia betelepülése. I. e. 3000 táján érkeztek, valószínűleg a csatornán túlról. Főfoglalkozásuk a marhatenyésztés volt, amellet tartottak kisebb állatokat, juhot, kecskét, sertést, kutyát; művelték a földet, búzát vetettek és vadásztak. Ipart is űztek, kovát és egyéb köveket fejtettek, patintották, csiszolták, darabolták nyílheggyé, bőrkaparóvá, vésővé, vágószerszámmá, baltává, dörzsölő- és malomkövé. Agancsból, csontból, fából, háncsból, vesszőből, szalmából, bőrből, irhából, agyagból készítették mindazt a szerszámot és szükségleti tárgyat, amit ezekből az anyagokból az akkori technikával elő lehetett állítani: íjat, nyilat, ásóbotot, kapát, lapátot, kacort, ruhaneműt, szíjat, kötelet, fonalat, fazekat, korsót – röviden az újkőkori ember szokott kelléktárát.

Ők az első megalitakó nép Angliában; két nagy alkotás fűződik nevékhöz. A dombok tetejére nagy földvárszerű gyűrűsáncokat hánytak, aminő a Windmill Hillen állt, Stonhenge közelében, s amelyről ez a műveltség a nevét kapta. Gyűrűik Britannia legrégebb nagy építményei: egy-egy domb tetejét körülárkolták, a kiásott földből sáncot hánytak az árok belső partjára.

Néhol ásatlan hagyták az árkot és nyitva a töltést, s ezeket a bejáró utakat fakapuvál zárták el; a sánc koronájára pedig valószínűleg cölöppalánkot vertek. E körtöltések nagy méretei mutatják, hogy nem csupán lakóhelyül és az állatok együtt tartására szolgáltak, hanem védelmül is a ragadozó vadak és az emberek ellen, noha békés nép volt, s fegyverük kevés. 13

Másik nagy „művük” a jól rendszerezett vallás volt, melybe természetesen belefűzött a varázshit, a mágia és egyéb hiedelem. Ezt tanúsítják hasonlóan nagyarányú, szilárd sírépítményeik. Csoportosan, hatalmas, falazott sírokban temetkeztek. A halott-tisztelet jelentős lépés a kulturális haladás útján, és a Windmill Hill kultúra népe nagy gonddal ápolta. A halottakat közös folyosós sírokba temették, melyekre nagy dombokat halmoztak. Némelyik sír 15,25 méter széles és 91,5 méter hosszú volt; a sírkamrák száma az ötvenet is elérte. A sírok alá gödröket ástak, ezekben elszenesedett maradványokat találni, ami rítusra, talán áldozati szertartásra vall. Minden halott mellé ételmezt, cserépedényeket, szerszámokat és fegyvereket helyeztek, segítségül a másvilági életére. Ezután a nagy kőlapokkal falazott kamrát újabb kőlappal lezárták. A folyosót is nagy kőekkel bélelték és födték, végül az egészet feldombolták.

Ez a békeszerető, szorgalmas nép kezdte meg a nagy kőkor építését. Vele zárul az újkőkor Angliában.

Utána jött a harangedény kultúra népe i. e. 2000–1900 közt, s hozta a bronz ismeretét. Azt tartják, Hollandiából és a Rajna mellől vándoroltak be. Nevük onnan ered, hogy harangforma ívőserlegeket temettek halottaik mellé. Nem nagy számban jöttek, mégis úrrá lettek a helybeli lakosságon, talán éppen fémből készült szerszámaik és fegyvereik segítségével. Erélyes, jól szervezett, harcias nép volt, mindenestre nem olyan békés, mint a Windmill Hill nép. Sírjaikban több a fegyver: tör, csatabárd, kard és lándzsa. Hagyatékukból kerültek elő a legrégebbi bronz és arany tárgyak Britanniában. Később, talán 1700 táján, újabb harangedény népcsoport érkezett Skandináviából, együtt elődeivel, s az így megerősödött nép még jobban kiterjesztette hatalmát.

A harangedény kultúra népe felhagyott a termes temetkezés szokásával. Halottaikat többnyire kettesével, ritkábban egyesével temették kicsi, kerek, azaz folyosótlan sírokba. Zsugorított helyzetben oldalukra fektették a tetemet, néha kőpárnát tettek a halottak feje alá, azután tumulust halmoztak a sírkamra fölé. Sírjaik nem olyan mutatósak, mint elődeiké, a súlyt a belső fölszerelésre fektették; vagyonos halottaikat teljes díszben, földi javaikkal, arany, borostyán, gagát ékszerekkel körülrakva helyezték örök nyugalomra. 1500 táján a tetemetek gyakran elégették. Lakóhelyükkel nem sokat törődtek, de a holtteste számára a legkisebb főnök is örökkétartónak szánt sírt építtetett, és földdel temettette be.

A harangedény kultúra népe szépen virágzott, gazdagodott; néhány évszázad múlva azonban egy másik, még nagyobb gazdaságra, hatalomra szert tevő nép váltotta fel.

14 A Wessex kultúra népe az utolsó, amelyet ismernünk kell: ők fejezték be Stonehenge építését; i. e. 1700 körül érkeztek Salisbury síkjára. Kitűnően szervezett és iparkodó nép volt, de talán nem oly harcias, mint elődje. Sírjaikban kevesebb a tőr, az íj, és több a dísz tárgy.

Sőt e kevés fegyver közt nem egy csupán parádéra való. Nem háborúra törekedtek, hanem békés foglalkozásokra s a velük szerzett jólét élvezetére.

Különös, hogy a tehetséges, gazdag kereskedő nép előéletéről nem tudni semmit. A kutatók számos elmélettel kísérleteztek, biztos eredmény nélkül. A legegyszerűbbnek V. Gordon Childe-é látszik: azt a következtetést vonja le, hogy a Wessex kultúra népe helyben, Wessexben alakult ki. Okfejtése röviden: az előző harangedény nép földművelése, ipara egy-kétszáz év alatt nagy jólétet teremtett; kifejlődött a rangok, csoportok, rétegek olyan rendszere, amelyet Childe „kommerciális társadalomnak” nevez, s amely eléggé különbözik a harangedény műveltségtől ahhoz, hogy más közösségnek tekintsük, és lakóhelyéről Wessex népnek hívjuk. *(Folyt. köv. az októberi számban)*

(Beezeto Panyik István és Sellei Sarolta fotóalbumához, 1975. Köszönjük Kende Kata segítségét a kézirat közreadásában.)

